

אָךְ, אַקָּל וְאוֹלָם, לְמַרְוֹת, אֱלוֹ וְגַם

מילות הקישור בספרות העברית החדשה*

סיגלית רוזמריין

אחת ההמלצות המוכרות ביותר לכתיבה טובה היא ההמלצה לגוון. לגוון באוצר המילים, לגוון בביטויים ולגוון במילות הקישור. כמעט כל ספר העוסק בהבעה בכתב או בעל פה מציג טבלת מילות קישור שחסייע לכותב בבחירת מילות קישור נוספות, בשפה גבוהה יותר, בכתיבתו, על מנת שתפארגנה את דבריו.¹ אפשר בהחלט להבין את ההנחה שעליה מתבססת המלצת גיוון זו, שכן אוצר מילים עשיר הוא אכן אחד המאפיינים הבולטים ההופך כתיבה טובה לכתיבה טובה יותר. אולם האם גם למילות הקישור אותו דין? האם פיזור של מגוון מילות סיבה או מילות ויתור בטקסט אכן יעיד על רמתו הגבוהה יותר? האם שימוש מסודג ב'אך', 'אולם' ו'אבל' יצביע על טקסט ברמה גבוהה? ואולי להפך? האם יש כללים כלשהם לשימוש במילות הקישור? במה תלויה הבחירה במילת קישור אחת על פני חברותיה? האם ניתן למדוד איכותו של טקסט על פי מילות הקישור שבו? במאמר זה ננסה לתת מענה לשאלות שהצגנו מתוך עיון בשפה המשתקפת ועולה מלשון הספרות של ימינו. נתחקה אחר דרכם של סופרים ישראלים בני זמננו וננסה להסיק מסקנות על פי הדרכים שבהן נקטו בשימוש במילות הקישור.

לצורך המחקר בחרנו בארבעה סופרים, עמוס עוז, אהרן אפלפלד, דויד גרוסמן וא"ב יהושע, ובסך הכול בשמונה ספרים שכתבו בין השנים 1991–1997 על מנת לבדוק כיצד השתמשו במילות הקישור בכתיבתם.²

* מאמר זה מבוסס על פרק בעבודת הדוקטור שלי 'מבני החכיר ותבניות שיח: עיון סגנוני בלשונו של עמוס עוז', אוניברסיטת בר אילן תשס"ד, שנכתבה בהדרכתה של פרופ' מאיה פרוכטמן.

- 1 ראה למשל: בת ציון ימיני, אל ומאת, הוצאת אולפנת צפירה, (ללא ציון שנה), עמ' 14–15; שרה אבינון, עיון ערך: לשון, הבנה והבעה, מט"ח תש"ס, עמ' 47, ועוד.
- 2 הספרים שבחרנו בהם הם: 'אל תגידי לילה' ו'פנתר במרתף' לעמוס עוז; 'מכרה הקרח' ו'יעד שיעלה עמוד השחר' לאהרן אפלפלד; 'ספר הדקדוק הפנימי' ו'יש ילדים זיג זג' לדויד גרוסמן ו'השיבה מהורדו' ו'מסע אל תום האלף' לא"ב יהושע.

מילות הקישור — סקירה בלשונית ומאפיינים ספרותיים

מילות הקישור ממוינות בדרך כלל על פי תכנן: מילות סיבה, מילות ויתור, מילות הוספה וכדומה. אף על פי כן איננו יכולים לשבח אותן בטקסט על פי תכנן בלבד. במשפט 'היו פקקים בכביש בגלל הגשם' לא נוכל להמיר את מילת הסיבה 'בגלל' למשל במילת הסיבה 'מפני ש' או במילת הסיבה 'בזכות', שכן נקבל משפט לא תקני או משפט לא הגיוני. נצטרך אם כן להפעיל שיקול דעת נוסף על מנת שנוכל לאתר בתוך קבוצת התוכן את קבוצת הבחירה שממנה נוכל לבחור את מילת הקישור המתאימה. במשפט לעיל אי אפשר היה להמיר את 'בגלל' ב'מפני ש' מסיבה תחבירית, שכן 'מפני ש' שייכת למילות הקישור שאחריהן יבוא משפט, ואילו אחרי 'בגלל' לא יכול לבוא משפט. במילים אחרות: חלק ממילות הקישור משמש כקשרים בין חלקי המשפט הפשוט בלבד, וחלקן משמש כקשרים בין אברי המשפט המאוחד או המורכב.

נחזור למשפט שהצגנו. ראינו כי גם את המילה 'בזכות' אי אפשר היה לשבח במשפט במקום המילה 'בגלל', שכן אילו עשינו כן, היה מתקבל משפט בלתי הגיוני. הסיבה לכך נעוצה במשמעות הנלווית (הקונוטציה) הקיימת בחלק ממילות הקישור — למילה 'בזכות' יש קונוטציה חיובית בעוד המשפט לעיל נזקק למילת סיבה שלילית או ניטרלית. קבוצת התוכן המתאימה לבחירה מתוך מילות הסיבה למשפט שהצגנו תכלול מילות סיבה המקדימות שם עצם (ולא משפט) בעלות קונוטציה שלילית או ניטרלית, למשל: בשל, מפאת, מחמת וכדומה.

לסיכום, נאמר כי קבוצת הבחירה העומדת בפני הכותב תלויה בשלושה קריטריונים: תוכן, תחביר וקונוטציה.³

על מנת לקבל בסיס להשוואה יש צורך במכנה משותף כלשהו. לו היה כל סופר משכתב את ספריו וכתב אותם מחדש ברוח התקופה החדשה, היינו יכולים לערוך השוואות סגנוניות מקיפות ומבוססות. היות שאנו חוקרים את סגנונם של סופרים לאורך שנים ובמספר יצירות, והיות שהסופרים לא שכתבו את ספריהם כל עשר שנים, אין לנו מכנה משותף נוח שיהווה בסיס להשוואה.⁴ מילות הקישור, כפי שאומר קדרי,⁵ מבטאות אותה משמעות גם כאשר התוכן של המשפט כולו אינו זהה. טענה זו מספקת לנו בסיס משותף להשוואה, וממילא אפשרות לבדוק אצל הסופרים השונים את השימוש במילות הקישור במשפטים דומים מבחינה תחבירית.⁶ קדרי טוען, כי בדיקה מילונית של מילות התפקוד בטקסט עשויה לספק תמונה נכונה וברורה יותר של לשון הטקסט, משעשויה

- 3 נבחר כי לא כל מילת קישור נושאת עמה קונוטציה שלילית או חיובית.
- 4 להוציא, כמובן, את שני הנוסחים שנכתבו לספר 'ארצות התן' לעמוס עוז, וראה על כך רוזמרין, תשנ"ד ותשס"ד, עמ' 78-80.
- 5 קדרי, תשכ"ט, עמ' 107.
- 6 לצורך מחקר זה קיבלתי מד"ר צוגויה סאסאקי קצעים סרוקים של הספרים, ואני מבקשת להודות לו על כך.

לעשות זאת בדיקה מילונית-סמנטית בתחום מילות התוכן. שלוינגר⁷ מבהיר כי הסיבה לכך היא שמדובר בקבוצה דקדוקית של מילים, שאינה מושפעת ישירות מתוכנו של הטקסט, ולמעשה אין חלים בה שינויים תדירים באותו קצב ובאותה כמות, שהם חלים במסגרת המילון כולו. משום כך השפעתה של קבוצת מילים זו על אופי הטקסט גדולה יחסית, ובמיוחד בעברית המודרנית. קדרי⁸ אף בדק את השתלשלותו הסמנטית של הביטוי 'מכל מקום', והוא רואה בשימושו השונים (התחביריים והסמנטיים) סימנים מבחינים בין התקופות השונות של הלשון העברית.⁹ גרין¹⁰ עסקה אף היא בנושא זה והדגימה אצל עמוס עוז שימוש במילת האיחוי 'כמו כן', שאינה ממלאת את תפקידה הרגיל. במקום לקשר נושאים קרובים, הנמצאים במישור אחד, היא מקשרת דווקא בין תחומים רחוקים ושונים, למשל:

רציני, רציני עד מוות הוא היחס המתקשר שם במרחקי הים בין מנועי הספינות לבין זעם המים השקטים בלילה.

כמו כן אין לשכוח את הצוללת דקר. משום בחינה שהיא אין לשכוח (עד מוות, עמ' 32).

במקרה זה, לדברי גרין, מחברת המילה 'כמו-כן' את הקשר המטאפיזי שבין הים למנועי הספינות עם הבעיה הפוליטית-אקטואלית של הצוללת דקר. לכאורה, אפשר למצוא כאן קשר (עניין הים, המצולות), וזו ההטעיה הנוחת לקורא לראות קישור זה כהגיוני, אולם לא כך הוא. לדעת גרין, הקשר הימי הוא הקשר השטחי בלבד, ואילו משמעות המשפטים והעניינים שבהם הם מטפלים שונים.¹¹ אברן¹² אף בדקה אצל עמוס עוז בחירת מילים לאורך השנים, והיא מציגה את

- 7 שלוינגר, תש"ס², עמ' 96.
- 8 קדרי, תשל"ד.
- 9 כמוהו גם רבין (תשנ"ט, עמ' 381-382) מדגים את התמורות בלשון בעזרת התחביר, השינוי שחל למשל בשימוש ב'אני'.
- 10 גרין, תשמ"ב, יח' 5, עמ' 12.
- 11 שתי דוגמות נוספות שמציגה גרין באותו עניין: [...] גם הדפים האלה משתתפים בורמה הנצחית. אף מילה אחת לאיבוד לא חלק. כמו כן, אני מתכוון לחפש ולמצוא את ליובה כגנובסקיה. (עוז, עד מוות, עמ' 25) [...] כל נהר הגלאקסיות האדיר [...] הלא גם את יהודי רוסיה הסובייטית הוא נושא עמו, בין היתר בורם שתיקתו הבוררת. כמו כן, במשך שנים רבות הייתה נלווית אלי בכל נרדדי זמרת אחת קשישה. (עד מוות, עמ' 14)
- 12 כאמור, בשתי הדוגמות הנ"ל לא ממלאת 'כמו-כן' את תפקידה המקובל. גרין מנמקת כי השימוש במילה זו, כמו במילות איחוי רבות אחרות כסיפור, מבטא את ניסיונו הנואש של המספר ליצור עולם מלוכד שבו הדברים קשורים זה בזה. ואולם, הקישור הוא קישור קומי, כוב, המרחקים והפערים בעינם עומדים. (שם, עמ' 14).
- 12 אברן, 1998, עמ' 174.

השימוש בחלופות בין אצל/על-יד/ליד ובין לכש/כש/כאשר.¹³ הממצאים לימדו שבשנותיו הראשונות כסופר בחר עוז ב'אצל' (בתוך "סדק מפולש לרוח", "ארצות התן" — 1965 ו"מקום אחר") באופן חד משמעי, ומאז והלאה לא נמצא אצלו שימוש זה יותר. כמו כן בקבוצת הבחירה השנייה נמצא כי השימוש ב'לכש' לצד 'כש' ו'שעה ש' נמצא אך ורק בראשית דרכו של עוז.¹⁴ אברן מוצאת שהשינויים הללו חלו במקביל הן מבחינה סמנטית והן מבחינה תחבירית. לדבריה, במהלך השנים מסתמן בכתיבתו של עוז ויתור על הצורה הנפוצה במשנה,¹⁵ וזוהי מגמה הנמצאת ביחס ישיר להתפתחות השפה בארץ. אבינרי ובעקבותיו שלזינגר¹⁶ מדברים על הריכוז היחסי של מילות היחס והקישור בשפה העברית ועל ניצול השפע הזה בידי הכותבים.¹⁷

במחקר על הבחירה במילות השעבוד ובמילות האיחוי בעיתונות מנסה מוצ'ניק¹⁸ לענות על השאלה 'מדוע התמעט השימוש במילים המקראיות, אף-על-פי שלשון המקרא מוכרת לעיתונאי החילוני יותר מאשר ספרות חז"ל?'. היא מעלה סברה, כי ייתכן שמטרת הכותב אינה שימור השפה, אלא רצונו להצטעצע בלשונו ולגוונה הוא העוזר לו בבחירת הצורות שנראות לו מלומדות יותר, אף שלמעשה הן לעתים מליציות ולעתים מוזרות ומגוחכות. אולם לטענה זו קשה למצוא הוכחות, שכן זהו עניין של טעם אישי. לעומת בחירת מילות הקישור בעיתונות דנה פרוכטמן¹⁹ בשימוש המיוחד של מילות קישור בשירה העברית החדשה, בעיקר מילות הקישור לסיבה ומילת הניגוד 'אבל'. תפקיד המילות הללו, לדבריה, הוא לקשר בין המילים, הצירופים, הפסוקיות והמשפטים בצורה צפויה מראש. כאשר ציפיות אלה אינן מתממשות, והקורא מוצא שמילות הקישור מתפקדות בטקסט כצורה שונה מן הצפוי, קריאתו מעוכבת, ויכולת הקישור ויצירת הלכידות הפנימית שלו נפגמת.²⁰ לדוגמה, הספר 'אותו הים' של עמוס עוז למשל מתנהג כספר שירים, ומשום כך נמצא בו גם מאפיין זה של מילות הקישור, כדוגמת:

קפה עוגיות. אבל איך מתחילים אהבה בכוקר שבת גשומה כזאת...

(אותו הים, עמ' 42, ש' 13).

בתיאור ההתקרבות של נדיה ואלבר בסיפור מתאר עוז את הרקע — קפה, עוגיות. —

- 13 ההשוואה שערכה אברן היא לגבי שורשים של מילים כמו שו"ב/חז"ר וגם לגבי מילות קישור, כמו הני"ל או אף/גם וכדומה.
- 14 בתוך "סדק מפולש לרוח", ו"ארצות התן" — 1965 בלבד.
- 15 אברן, 1998, עמ' 176.
- 16 אבינרי, תשכ"ד, עמ' 337 ושלזינגר, תש"ס, עמ' 96.
- 17 ממצאינו הראו דווקא אי ניצול של העושר הקיים במילות הקישור, וראה להלן.
- 18 מוצ'ניק, תש"ן, עמ' 159.
- 19 פרוכטמן, תש"ס, עמ' 46.
- 20 שם, עמ' 47.

כלומר יש בסיס נוח להתחלה, וכאן מגיע הניגוד לכאורה בלויית תירוץ דחוק אבל איך מתחילים אהבה? המילית 'אבל' מבטאת אמנם ניגוד, אך אין כאן ניגוד באמת. נסכם את הגישות שהוצגו בסעיף זה: מילות הקישור נושאות עמן תוכן ומשמעות ומהוות בשל כך מצע נוח למחקר הסגנון. הבחירה במילות הקישור תלויה, על פי המחקרים שהצגנו, בלשון התקופה שבה נכתב הסיפור או ברצונו של הסופר להצטעצע במגוון רחב של מילים, ביניהן מילות הקישור. לעתים, כך ראינו, מפקיע הסופר ממילת הקישור את תוכנה האמיתי ומעמידה במקום תחבירי מתאים לתוכנה לשם הומור, ציניות וכדומה.

שאלה נוספת שנרצה לברר בנושא היא 'איזהו מקומן של מילות הקישור? נקודת מבט אחרת על בחירה בין מילות קישור מביאה עבאדי.²¹ היא מציגה את יחידות השיח ואת מילות הקישור והשעבוד המיוחדות להן. היא מבחינה בשתי קטגוריות של מילות איחוי ומילות שעבוד, הנקבעות לפי יכולתן לשמש גם בגבולות המשפט וגם בשיח, או יכולתן לשמש רק בגבולות המשפט ולא בגבולות השיח. למשל פסוקית הפותחת במילת שעבוד כגון 'כיוון ש...', 'היות ש' — מקומה חפשי, ולעומתה פסוקית הפותחת באחת ממילות השעבוד 'שכן', 'שהרי' — לעולם תבוא אחרי הפסוקית העצמאית. אצל עמוס עוז מצאנו כי סגנונו מיוחד בכך, שהוא משתמש במילת קישור שלא במעמדה הרגיל, למשל:

ומפני שהגענו לתקוע בלי הודעה מוקדמת, התברר שאף אחד מן "הדוברים המוסמכים" אינו נמצא במקום כרגע. (פה, 45, 27)

— 'מפני ש' בראש משפט במעמד של 'היות ש';

מפני כן הוחלט, חרף זעמם של התושבים, להפוך אותה ל"אתר לאומי". (פה, 153, 24)

— בראש משפט, לא במעמדה הרגיל, וגם לא בתצורתה הרגילה במעמד 'משום כך'. בסעיפים הבאים נציג מילות קישור שהיו דומיננטיות ביצירותיו של עמוס עוז או שהשימוש בהן היה מיוחד. הן תאופיינה הן מבחינה סמנטית והן מבחינה תחבירית.

21 עבאדי, תשמ"ו.

סקירה מייצגת של מילות הקישור

א. מילת הסיבה 'מפני' וצירופיה
 מצאנו אצל עוז שימוש במילת הקישור 'מפני', שלאור דבריה של עבאדי²² אכן נראה זר מעט, ובחרנו לבדוק את התנהגותה על פי הנתונים במאגר המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית.²³

להלן הממצאים על פי מאגר הספרות החדשה של המילון ההיסטורי:²⁴

- I. המילה 'מפני' ללא צירוף יחס משמשת במשמעות שונה ביחס לעבר או לעתיד. לעבר היא משמשת במשמעות של 'בגלל', למשל: "שב ממערכות המלחמה לביתו, מפני תשישות אחת שבאה עליו" (לפין, רפואות, עמ' 21 ש' 12),²⁵ וביחס לעתיד היא באה במשמעות "כדי שלא יקרה דבר מה", למשל: "וזה בא מחמת ב' טעמים: א. מפני חלישות ואפיסת כוחותו" (לפין, רפואות, עמ' 151 ש' 26).
 - II. הצירוף 'מפני מה' – שכיח, למשל: "ועי"כ מובן מפני מה מתים פתאום אותם שנפלרו" (לפין, רפואות, עמ' 190 ש' 1).
 - III. הצירוף 'מפני ש' בראש משפט בצירוף ו' החיבור או בלעדיה נדיר אבל קיים, למשל: "לעיני בשר הבהמי: / ומפני שהדבר מצוי. שנגלית הרגשותו" (לפין, חשבון הנפש, 1808, עמ' 34 ש' 11). נציין כי גם בליבוים²⁶ במחקרה מצאה כי 'מפני ש' משמשת בעברית החדשה לפני פסוקית סיבה בעיקר באמצעו של המשפט המורכב, ולא כפותחת אותו. המבנה הוא: {תוצאה – מפני ש – סיבה}. הצירוף 'מפני ש' קיים כבר בלשון המשנה אמנם גם בתחילת המשפט המורכב, אך בעיקר באמצעו.
 - IV. הצירוף 'מפני כן' מופיע במאגר הספרות החדשה פעם אחת בלבד: "ידוע כי יהודה ואחיו היו רוצים מיד לשוב פעם שנית למצרים לשבור בר. אבל הוצרכו להתעכב אצל אחיהם מפני סיבה. והוא שלא היו רוצים לשוב זולתי בדת בנימין אתם. והזקן לא הסכים עמהם כמו שזוכר בתורה. ומפני כן התעכבו" (ויול נפתלי הרץ, הקדמה ל"לבנון", אמסטרדם 1765, דף 15 ע' 2 ש' 39).²⁷
- לסיכום, לפי הבדיקה במאגר הספרות החדשה, נמצא כי הצירוף השכיח ביותר של

22 עבאדי, תשמ"ו.

23 ראו באתר האקדמיה ללשון העברית: <http://hebrew-academy.huji.ac.il/dictionary6.html>

24 ראה עוד רוזמרין, תשס"ד, עמ' 41-48.

25 מראי מקום אלו הנם על פי מאגר המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית.

26 בליבוים, תשס"ג, עמ' 242.

27 בשני הספרים של עוז שנסרקו באופן ממוחשב, 'פנתר במרתף' ו'אל תגידי לילה' לא קיים צירוף זה כלל, ואילו ב'אותו הים' מופיע הצירוף פעמיים בלבד: עיניה היו קצת עגולות מדי, אולי מפני כן מביעים הפנים תימהון או ספק (אותו הים, 16, 2); אבל מפני כן האישה מרים נמלאת עדנת חסד כמים לים (אותו הים, 33, 7).

'מפני' הוא 'מפני מה'; המילה 'מפני' ללא כל צירוף יחס שכיחה ומשמשת במשמעות 'בגלל', בקשר לעבר ובמשמעות 'כדי שלא יקרה דבר מה' ביחס לעתיד; הצירוף 'מפני ש' המקובל בימינו נדיר אמנם במאגר, אך בכל זאת עולה פעמים אחדות, ואילו הצירוף 'מפני כן' מופיע במאגר הספרות החדשה פעם אחת בלבד.

ב. מילת הסיבה 'כי'

שלזינגר²⁸ מראה כי הצורנים 'ש', 'אשר' ו'כי' עשויים לשמש קשרי סיבה. הוא מביא דוגמות להמרה אפשרית של 'אשר' ב'כי' בספר קוהלת. ב-18 פסוקיות הסיבה שבמגילה מתחלק השימוש בקשרי סיבה במידה שווה בשני סוגי הקשרים, 'ש' ו'אשר', וכל אחת מההיקריות של 'אשר' ניתנת להמרה ב'כי'. עוד בקשר לקשר הסיבה 'כי' אומרות לבנת ויצוב²⁹ כי הוא בעל יכולת קישור רחבה הבאה לידי ביטוי באופנים שונים: בסוגים שונים של סיבתיות, בתפקידו כקשר גם בין משפטים וגם בין פסוקות, ובדיבור הוא מקשר בין מבעים שונים המנוסחים מנקודות תצפית שונות. את השימוש הרחב בקשר זה מציגה גם בליבוים.³⁰ היא מציגה את 'כי' כמילה מייצגת. לדבריה, היא רווחת מאוד בעברית החדשה ומשמשת בכל משלביה, משום שהיא קצרה ונוחה מאוד לשימוש. בדומה ללבנת ויצוב לעיל, מסבירה בליבוים כי מילת הסיבה 'כי' היא המילה הבלתי מסומנת ביותר מכל מילות הסיבה. במקרא היא נמנית בין המילים השכיחות להבעת סיבה, ואילו בלשון המשנה היא לא נמצאה כמילת סיבה אלא רק בצייטוט המקרא או בתוך ביטויים כמו: 'כי אם' לא 'כי' ועוד. כפי שנראה בטבלאות להלן, עוד בוחר במילת הסיבה 'כי' בעדיפות שנייה אחרי 'מפני ש' שלא כעמיתיו, יהושע, גרוסמן ואפלפלד הבוחרים ב'כי' ברוכב המכריע של ההיקריות המתאימות. בסיכום מצאנו כי להבעת הסיבה זכתה 'כי' ב 87% בשימוש הסופרים.³¹

ג. מילת הניגוד 'אבל'

מילת הניגוד 'אבל' נמצאה כמועדפת בשימוש אצל עוז וגם אצל אחרים. משום כך נסקור בקצרה את ייחודה של מילת ניגוד זו.

לעניין משמעותה ושימושה של המילה 'אבל', משתמשת עבאדי³² ב"מודל הבצל" שמביאים דסקל וכתריאל³³ הסבורים כי המבע מורכב משכבות משמעות המסודרות בסדר מדרגי. שכבת המשמעות הפנימית ביותר של המבע – "הגרעין" היא תוכן הפרופוזיציה של המבע, לאחר מכן, לדעתם, באות שכבות של מודאליות, פעולות דיבור, מחויבות

28 שלזינגר, תש"ס, עמ' 122.

29 לבנת ויצוב, תשס"ב, עמ' 64.

30 בליבוים, תשס"ג, עמ' 205.

31 ראו על כך בטבלאות להלן.

32 עבאדי, תשמ"ז, עמ' 96.

33 דסקל וכתריאל, 1984, עמ' 1.

הדובר לדבריו — רצינות כוונתו, עד שכבת המשמעות החיצונית ביותר — הקליפה — שהיא אמפליקציית השיח — ההשתמעות, המסר הסמוי. לדעת דסקל וכתריאל,³⁴ ההבדל המהותי בין 'אלא' לבין 'אבל' כרוך בשכבות המשמעות של המבע.³⁵ אזור³⁶ חולק על תפיסתם של דסקל וכתריאל. לדבריו, תפקידה של 'אבל' הוא לקטוע את מהלך המחשבה ולתת לו כיוון אחר.

על מנת להתחקות אחר התנהגותה של 'אבל' בדקה לנדאו³⁷ את השימוש של 'אבל' ו'אלא ש' בסיפורי ילדים. היא רואה את 'אבל' לעומת 'אלא ש' כמאפיין של סגנון דיבורי. בדיקת שימושיה של 'אבל' העלתה שהיא מופיעה בטקסטים השונים בשתי משמעויות עיקריות: 1. הפרכת המסקנה העולה מ'משפט'; 2. שלילת הטענה או הנשוא של 'משפט'. ברוב הדוגמות מן הסוג השני, ששכיחותו גדולה בהרבה, מופיעה 'אבל' אחרי נקודה, לכאורה היא פותחת משפט. אולי יש בזה משום חיזוק השלילה. למשל: "אני חושב שגם ניר לא היה מצליח להתרגל, לו היה במקומי, ובוודאי שגם צחי ואוריאל לא היו מצליחים. אבל את צחי ואוריאל וניר לעולם לא ישלחו מן הבית, ועל כן הם לעולם לא יצטרכו להתרגל ולהיכשל" (ילד חוץ, עמ' 44).³⁸ לנדאו ממיינת את משפטי ה'אבל' לסוגים התלויים בסוג שלילת הטענה (שלילת הטענה על ידי אנטונים, על ידי מילת שלילה או ניגוד בין פעולה לתוצאתה, בין חלק לשלם וכד'). לעומת לנדאו מדגימה פרוכטמן³⁹ משיריו של אמיר גלבוע שימוש במילת הקישור 'אבל', בלי שהיא מקיימת את הפונקציה הנדרשת ממנה, משמעות של ניגוד, ובעקבותיה וייסמן⁴⁰ מדגימה כותרת של שיר הפותחת ב'אבל' ומנגדת לדבר לא ידוע.

לעיתים תפקידה של 'אבל' אינו חד משמעי וקשה למצוא את המשמעויות המזכרות לעיל. שגיאי⁴¹ בדקה את היקריותיה של 'אבל' בספרות ועל ידי שאלון מחקר. ממחקרה

34 דסקל וכתריאל, 1977, עמ' 156.

35 לדוגמה:

דובר א: זרוק החוצה את כל החומר הזה.

דובר ב: בסדר, אני אזרוק, אבל אני יודע שמחר תרצה אותו שוב.

דובר ג: אתה לא ממש מתכוון שאזרוק אותו אלא סתם אומר.

המשפט שאומר דובר ג מאוחה במילה 'אלא', והתוכן של שתי הפסוקיות שייך לאותה שכבת משמעות — לרצינות כוונתו של דובר א. לעומת זאת המשפט שאומר דובר ב מאוחה במילה 'אבל', וכל פסוקית שייכת לשכבת משמעות אחרת. בפסוקית הראשונה נענה הדובר לפעולת הדיבור של דובר א — הפעולה האילוקוציונית, ואילו בפסוקית השנייה הוא דוחה את רצינות כוונתו. כאמור לעיל, לדעת דסקל וכתריאל, רצינות כוונתו של הדובר היא שכבת משמעות חיצונית יותר מפעולת דיבור.

36 אזור, תשמ"א, תשמ"ה.

37 לנדאו, תשנ"ט, עמ' 365.

38 גלילה רון-פדר, ילד חוץ, הוצאת מלוא תשל"ח.

39 פרוכטמן, תש"ס, עמ' 49-50.

40 וייסמן, תש"ס, עמ' 199.

41 שגיאי, תשנ"ה.

זה עולה כי מקומה של 'אבל' אינו קבוע; היא נידת, במיוחד בלשון הדבורה. ביחס לתפקידה, נמצא במחקר זה, כי היא מתפקדת לא רק כקשר המציין ניגוד אלא כשהיא מורחקת לסיפה של המשפט, היא ממלאת תפקיד של מעין הסגר (במשמעות ניגוד או יתור). עוד מציינת שגיאי כי השימוש ב'אבל' בסוף הסיפה זכה בשאלון לתמיכה רבה של הנשאלים, אולי מפני שזו הדרך להבעת מחשבה שנייה (after thought).⁴² מילת הניגוד 'אבל' הנה מילת הקישור הדומיננטית ביותר אצל עוז, אצל יהושע ואצל גרוסמן, ופחות דומיננטית אצל אפלפלד. בסיכום הכולל מצאנו במחקרנו כי לציון הניגוד זכתה 'אבל' ל 87.43%.

ד. מילות הוויתור

באפיינו את הוויתור בעברית בת זמננו מבקש אזור⁴⁴ לצאת את גבולות המשפט ולתפוס את יחס הוויתור, כיחס העשוי להתקיים ברמות השונות של המדרג הטקסטואלי. הקשר הסיבתי והיפוכו הוויתורי מבוססים על הנחות מוקדמות, כלומר על חלקים של הידע החוץ לשוני, האנציקלופדי והסטריאוטיפי המשותף לכל דוברי הלשון. למשל בבסיסו של המשפט "אף על פי שהיה לי קר, ביקשתי שיפעילו את ההסקה" עומדת ההנחה: "ככל שקר יותר, בני אדם נוטים יותר להפעיל את ההסקה".⁴⁵ אזור משתמש ב'תיאוריית המבנה הרטוריי'⁴⁶ המבוססת על יחס לוגי-סמנטי, ומונה מספר סוגים של ויתור (ויתור ישיר ועקיף, ויתור שכנועי לעומת ויתור נסיבתי ועוד).⁴⁷

במחקרנו מצאנו כי 'אף על פי' ו'אף כי' הן מילות הוויתור המייחדות את עוז ובמידה מסוימת אף את יהושע, ואילו אצל גרוסמן ובמיוחד אצל אפלפלד השימוש במילות הוויתור זניח במיוחד. מכל מקום לציון הוויתור זכתה 'אף על פי ש' ב 40% ואחריה 'למרות ש' ב 37.48%.

42 וראה עוד לעניין 'אבל' אצל אלון (1990) הדין במיליות הניגוד בכלל.

43 ראו על כך בטבלאות להלן.

44 אזור, תשנ"ט.

45 אזור, תשנ"ט, עמ' 287.

46 על פי מאן ותומפסון, 1988.

47 ועיין גם במאמרה של זוהר לבנת "ארגומנטציה בשיח המדעי: תפקידם של מבני הוויתור", חלקת לשון 37-38, תשס"ו-תשס"ז, עמ' 75-84, המציגה את מבני הוויתור כבסיס לארגומנטציה בשיח המדעי.

48 ראו על כך בטבלאות להלן.

הממצאים

מילות הקישור נבחרו מן הקטגוריות התחביריות השונות שבהן הן משמשות: כראש משפט, בין משפטים, לפני פסוקיות, לפני שם עצם, והן ממוינות בטבלאות שלפנינו על פי תוכנן ומשמעותן. להלן יוצגו ממצאי החיפוש בארבע טבלאות הממוינות על פי מילות ויתור, מילות ניגוד, מילות סיבה ומילות תנאי. בטבלות ההיקריות ריכזנו את קבוצות הבחירה גם לפי חלוקה תחבירית: מילות הקישור הבאות לפני שם עצם תחילה (מסומנות ב[שע]) ואחריהן בהמשך הטבלה אלו הבאות לפני משפט (מסומנות ב[מ]). אחרי הצגת הטבלאות יוצג גם הדיון בתוצאות.

א. טבלת היקריות – מילות הוויתור

מילות ויתור	עוז אל תגידי	עוז פנתר במרתף	אפלפלד מכרה הקרח	אפלפלד עמוד השחר	יהושע השיבה מהורו האלף	יהושע חם האלף הפנימי	גרוסמן הדקדוק הפנימי	גרוסמן זיג זג
למרות [שע]	8	8	—	—	24	40	2	2
חרף [שע]	—	—	—	—	12	3	—	—
על אף [שע]	—	—	3	4	37	41	7	4
אף על פי ש [מ]	11	11	—	—	105	33	1	—
אף כי [מ]	31	8	—	—	40	14	—	—
למרות ש – [מ]	12	5	—	—	89	40	1	2

ב. טבלת היקריות – מילות הניגוד

מילות ניגוד	עוז אל תגידי	עוז פנתר במרתף	אפלפלד מכרה הקרח	אפלפלד עמוד השחר	יהושע השיבה מהורו האלף	יהושע חם האלף הפנימי	גרוסמן הדקדוק הפנימי	גרוסמן זיג זג
לעומת [שע]	1	2	—	—	5	1	—	3
כניגוד ל – [שע]	—	1	—	—	11	11	—	5
בהשוואה ל – [שע]	—	—	—	—	2	0	—	1

ב. טבלת היקריות – מילות הניגוד (המשך)

אבל [מ]	195	142	211	251	~1540	582	800 (!)	571
אך [מ]	—	22	178	184	43	25	58	10
לעומת זאת [מ]	1	1	—	1	5	1	1	—
אולם [מ]	—	—	—	—	5	30	—	1
ואילו [מ]	—	—	—	—	20	15	3	3

ג. טבלת היקריות – מילות הסיבה

מילות סיבה	עוז אל תגידי	עוז פנתר במרתף	אפלפלד מכרה הקרח	אפלפלד עמוד השחר	יהושע השיבה מהורו האלף	יהושע חם האלף הפנימי	גרוסמן הדקדוק הפנימי	גרוסמן זיג זג
בעקבות [שע]	7	—	—	—	25	7	9	24
בגלל [שע]	18	7	1	4	159	36	61	88
בשל [שע]	—	—	—	—	42	16	4	—
הודות ל – [שע]	—	—	—	—	1	1	—	49 ¹
בזכות [שע]	1	1	50 ¹	5	9	4	51 ²⁷	52 ²⁰
עקב [שע]	—	—	—	—	2	2	—	3
מחמת [שע]	—	—	1	1	1	8	6	1
מפני (ה') [שע]	9	3	—	—	15	10	4	—

49 הודות לך (גרוסמן, 1994, 192, 6).
50 בצירוף כינוי קניין חברו בתוך סמיכות כפולה: "בזכותם של החלשים אנחנו אנושים" (אפלפלד, 1995, 27, 1).

51 16 מן ההיקריות ללא כינוי קניין חברו, 9 בצירוף כינוי קניין חברו.
52 5 מן ההיקריות ללא כינוי קניין חברו, 15 בצירוף כינוי קניין חברו.

ג. טבלת היקרויות – מילות הסיבה (המשך)

מילות סיבה	עוז אל תגיד	עוז פנתר במרתף	אפלפלד מכרה הקרח	אפלפלד עמוד השחר	יהושע השיבה מהודו	יהושע תם האלף	גרוסמן הדקדוק הפנימי	גרוסמן זיג זג
כי [מ]	37	42	195	218	684	285	209	255
היות ש' [מ]	—	—	—	—	—	—	—	—
הואיל ו' [מ]	—	—	—	—	—	—	—	—
בגלל ש' [מ]	24	9	7	25	—	—	—	—
מפני ש' [מ]	91	55	2	12	—	2	29	26

ד. טבלת היקרויות – מילות התנאי

מילות תנאי	עוז אל תגיד	עוז פנתר במרתף	אפלפלד מכרה הקרח	אפלפלד עמוד השחר	יהושע השיבה מהודו	יהושע תם האלף	גרוסמן הדקדוק הפנימי	גרוסמן זיג זג
אילו [מ]	5	13	8	17	24	7	1	2
אילולא [מ]	—	—	—	—	—	—	—	—
לולי [מ]	5	2	—	—	—	—	—	—
לולא [מ]	—	—	—	—	—	—	4	2
אלמלא [מ]	—	—	9	19	—	—	—	—
לו [מ]	8	1 (!)	—	—	~ ⁵³ 20	~20	~15	~20
אם [מ]	142	82	70	~90	~400	250	~200	~200

53 היות שבחיפוש הממוחשב אין אפשרות להבחין בין לו לבין לו ובין אם לבין אם, בחרנו בכל ספר קטע אחד כמדגם מייצג וכו' בדקנו בדקדקנות את תוצאות החיפוש. לאחר מכן הכללנו את התוצאות בו באופן יחסי, ועל כן אינן מדויקות.

דיון בממצאים

לפני שנדון בתוצאות בדיקת ההיקרויות שהצגנו נמנה מספר הסתייגויות:
 1. מילות הקישור נספרו נומינלית ולא כאחוזים, ולכן למשל שני ספריו של א"ב יהושע מונים למעלה מ-300 עמודים, ואין לתמוה על המספר הרב יחסית של ההיקרויות שם. יחד עם זאת עדיין ניתן להסיק מסקנות על אופן השימוש במילים השונות. נציין כי בהצגה של הטבלאות המדגימות את השימוש היחסי במילות הקישור השונות השתמשנו, כמובן, גם כאחוזים.

2. הספרים הומרו לקבצים בעזרת סורק אופטי ולא בהקלדה רגילה, משום כך תיתכנה בהחלט שגיאות בפענוח המילים הסרוקות, ושגיאות אלה ממילא יכולות להשפיע על הדיוק בתוצאות החיפושים שערכנו.

3. אין בדיון זה כוונה לאפיין את לשונם של הסופרים, שכן בוודאי נתונים אלה אינם מספיקים לכך.

4. ברור שכל סופר משתמש באמצעים לשוניים שונים לאפיין את הדמויות בסיפוריו, ולעתים אף תופעה לשונית מסוימת יש בה מאפיין הדמות ולא אפיין לשונו של הסופר, אך אנו מבקשים לבדוק באופן כללי את השימוש במילות הקישור, ועל כן לא הפרדנו בין לשון הדמויות ללשון המספר.⁵⁴

כל שמונת הספרים שנבדקו נכתבו באותה תקופה, בין השנים 1991 ל-1997. עובדה זו מאפשרת לנו לא להתייחס לתקופת הכתיבה כגורם לשוני בהשוואה בין הספרים, אלא כמכנה משותף נוסף המהווה גם הוא בסיס להשוואה.

מהתבוננות בכל הטבלאות לעיל נראה כי א"ב יהושע משתמש כמעט בכל אמצעי הקישור העומדים לרשותו, אולם עם העדפות בולטות בחלק מן המילים, למשל: אף על פי ש' מבין מילות הוויתור, אך (אחרי 'אבל') במילות הניגוד ועוד. לעומתו נראה כי אפלפלד בוחר לעצמו מכל סוג מילה אחת והיא המופיעה בספריו ברוב המכריע של המקרים. גרוסמן ועוז נמצאים בין שני הקצוות הללו. ניתן להצביע על העדפה, אולם יחד עם זאת יש גם מעט גיוון.

להלן נסקור את הממצאים אחד לאחד.

א. מילות הוויתור

מתוך קבוצת הבחירה של מילות הוויתור הבאות לפני שם 'על אף' היא השכיחה ביותר, ופרט לעוז כל האחרים משתמשים בה; 'למרות' אף היא בשימוש אצל שלושה סופרים פרט לאפלפלד, ואילו המילה 'חרף' אינה נמצאת כלל בשני ספריו של עוז וכך גם אצל אפלפלד ואצל גרוסמן.⁵⁵

54 וראו על לשון הסופר ולשון הדמויות פרוכטמן (תש"ן, עמ' 46); מרכוס (תשנ"ז, עמ' 163); בן שחר (תשנ"ג, ע' 171) וכן רוזמרין (תשס"ד, עמ' 8).

55 נוסיף כאן כי 'חרף' אינה מילה ניגוד נורמטיבית, ואולי זו הסיבה להיעדרה מששת הספרים שנבדקו.

מתוך קבוצת הבחירה של מילות הוויתור הבאות לפני משפט מצאנו כי 'אף על פי כן' בשימוש אצל עוז (ביאל תגידי לילה' יותר מאשר ביפנתר במרתף'), אך הסופרים האחרים ממעטים לבחור בה — אפלפלד כלל וכלל לא; גרוסמן פעם אחת בשני הספרים, ואפילו אצל יהושע היא נמצאה רק 5 פעמים ורק בספר אחד מן השניים.

'למרות ש-' על אף היותה מילת ויתור הנחשבת בלתי תקינה נמצאת בשימוש אצל כולם להוציא אפלפלד. 'אף על פי ש-' מאפיינת את עוז ואת יהושע (ופעם אחת בלבד מופיעה אצל גרוסמן), ו'אף כי' נמצאת רק אצל עוז ואצל יהושע. לסיכום, מבין מילות הוויתור שנבדקו בקבוצת הבחירה הראשונה מצאנו כי עוז אינו מגוון כלל ומשתמש ב'למרות' בלבד; גם אצל אפלפלד נמצאו בשני הספרים בסך הכול שבע היקרויות של מילות ויתור, ובכולן 'על אף'; לעומת זאת יהושע משתמש בכל המגוון של מילות הוויתור. בקבוצת בחירה זו היחס בין השימוש ב'למרות' לבין השימוש ב'על אף' דומה ורב מן השימוש ב'אף'; אצל גרוסמן נמצאו מילות ויתור בודדות: מקבוצת הבחירה הראשונה 'על אף' היא השכיחה ביותר, אחריה 'למרות' ואילו 'אף' לא נמצאה כלל.

מבין מילות הוויתור בקבוצת הבחירה השנייה מצאנו אצל עוז העדפה ברורה ל'אף כי' בספר 'אל תגידי לילה' ושימוש שווה ב'אף על פי ש-' וב'למרות ש-'; אצל יהושע 'אף על פי ש-' היא השכיחה ביותר, אחריה 'למרות ש-' ואחרונה 'אף כי'; לעומתם אצל גרוסמן מתוך ארבע היקרויות של מילות ויתור מקבוצה זו מצאנו שלוש של 'למרות ש-' ואחת של 'אף על פי ש-'.

ב. מילות הניגוד

המילה 'יחסית ל-' נמצאה פעם אחת ויחידה רק אצל יהושע (1994). ניתן אולי לשער כי לא השתמשו בה בתקופה זו. כך גם 'בהשוואה ל-' המופיעה פעמיים אצל יהושע ופעם אחת אצל גרוסמן. המילים 'ואילו' ו'אולם' אינן מופיעות אצל עוז ואצל אפלפלד ומעט יחסית אצל יהושע וגרוסמן. 'לעומת זאת' מופיעה פעם בכל ספר של עוז וכך גם אצל עמיתו (יהושע — 5 היקרויות). 'בניגוד ל-' ו'לעומת ה-' מופיעות פעם עד פעמיים אצל עוז וגם אצל עמיתו, אם כי גרוסמן בוחר במילה זו 5 פעמים. המילה 'אך' בספר 'אל תגידי לילה' אינה מופיעה כלל, ויכולה להוות קריטריון באפיון לשונו של הספר. לעומת זאת היא מופיעה 22 פעמים ביפנתר במרתף. אצל האחרים נמצאת 'אך' במקום השני במספר היקרויותיה. מעניין לציין כי בזמר העברי דווקא 'אך' היא מילת הניגוד הנפוצה ביותר (36 היקרויות לעומת 7 היקרויות של 'אבל' בקורפוס שנבדק על ידי רשף).⁵⁶ מבין מילות הניגוד עולה 'אבל' על כולנה במספר הופעותיה הן אצל עוז הן אצל הסופרים האחרים. שני המקרים הבודדים שבהם בוחר עוז במילת קישור אחרת בספר 'אל תגידי לילה' הם 'לעומת ה-' ו'לעומת זאת' שאותן אין המילה 'אבל' יכולה להמיר, כלומר 100% של המקרים בוחר עוז ב'אבל'. בספר 'פנתר במרתף' בוחר עוז ב'אבל' ב-87%

56 רשף, תשס"ד, עמ' 194.

מהמקרים. העדפה ברורה זו אנו מוצאים אצל כל הסופרים שבדקנו (אצל אפלפלד 1995 — הבחירה ב'אבל' היא ב-73% מהמקרים, 1997 — 57%; אצל יהושע 1994 הבחירה ב'אבל' היא ב-93% מהמקרים, 1997 — 88%; אצל גרוסמן 1991 הבחירה ב'אבל' היא ב-75% מהמקרים, 1994 — 95%).

לסיכום, נראה כי הבחירה הסגנונית ב'אבל' כמילת ניגוד אופיינית לכל הכותבים באופן בולט. אחריה מדורגת מילת הניגוד 'אך', שאינה מופיעה כלל ביאל תגידי לילה' של עוז, אך בספרו 'פנתר במרתף' ואצל כל שאר הסופרים היא שכיחה.

ג. מילות הסיבה

את מילות הסיבה כסמן סגנוני אצל סופרים ישראליים ובעיתון "הארץ" חקרה לא מכבר בליבוים.⁵⁷ נסקרו את ממצאיה ונבחנו את המשותף להם ולמצאיו אנו.

בליבוים בחנה את היקרויותיהן של מילות הסיבה אצל סופרים (עגנון, משה שמיר 1947 ו-1954 ושולמית לפיד 1984 ו-1997) ואפיינה אותן כסמן סגנוני ביצירותיהם. ממצאיה עולה כי עגנון מרבה להשתמש במילות סיבה האופייניות ללשון חכמים הן לפני שם העצם והן לפני פסוקית סיבה.⁵⁸ בספריו של משה שמיר מצאה בליבוים כי בספרו 'מלך בשר ודם' (מהדורה ראשונה, 1954) בחר שמיר מספר מועט יחסית של מילות סיבה האופייניות ללשון חכמים ובעיקר בחר בש- הסיבה להבעת סיבה. כמו כן נמצא גם כי השימוש בכיוון ש-' בספר זה הוא רב במיוחד. בניגוד לכך בספרו 'הוא הלך בשדות' (מהדורה ראשונה, 1947) השתמש שמיר במגוון רחב מאוד של מילות סיבה מכל רובדי הלשון, מגוון הנראה, על פי בליבוים, מודע ומכוון.

אצל שולמית לפיד בספר 'חול בעיניים' (1997) נראה על פי בליבוים⁵⁹ כי הסופרת שמה בפיהן של הדמויות מילות סיבה על פי מעמדיהן השונים. למעמד הנמוך — בגלל, כי, בגלל ש-, ואילו כשרמת הדמויות עולה שמה לפיד בפיהן את מילות הסיבה: מפני ש-, מכיוון ש-.

בספרה של לפיד 'כחרס הנשבר' (1984) לא נמצאו המילים: בגין, בעטי, הואיל ו- והיות ש-. מילת הסיבה השכיחה ביותר בספר זה היא 'כיוון ש-', ואילו מילת הסיבה 'כי באה רק בדיאלוגים ובדיבור ישיר.

בדומה לממצאיה של בליבוים, מילות הסיבה 'היות ש-' והואיל ו-' אינן מופיעות אף לא באחד מן הספרים שבדקתי. 'הודות ל-' מופיעה פעם אחת אצל גרוסמן (בצירוף כינוי קניין חבור) ופעם אחת בכל אחד מספריו של יהושע. אצל עוז ואפלפלד היא אינה מופיעה כלל. גם 'עקב', גם 'בגלל ש-' וגם 'בשל' אינן מופיעות לא אצל עוז ולא אצל אפלפלד. 'עקב' מופיעה שלוש פעמים באחד מספריו של גרוסמן ופעמיים בכל אחד מספריו של יהושע, גם

57 בליבוים, תשס"ג.

58 בליבוים, תשס"ג, עמ' 274-299 ו-312.

59 בליבוים, תשס"ג, עמ' 320.

אצל גרוסמן וגם אצל יהושע 'בגלל ש' שכחה, 'כשל' מופיעה אצל גרוסמן ארבע פעמים ואצל יהושע כ-60 פעמים. 'מחמת' מופיעה אצל כולם פרט לעוז, 'בזכות' מופיעה בשכיחות גבוהה יחסית אצל גרוסמן, ואצל כל השאר פעמים בודדות. מילת הסיבה 'בעקבות' אינה מופיעה אצל אפלפלד, אצל גרוסמן מופיעה פעם אחת ואצל יהושע 4 פעמים בלבד בכל ספר. עוז לעומת זאת משתמש בה 7 פעמים ב'אל תגידי לילה' ואילו ב'פנתר במרתף' היא אינה מופיעה כלל וכלל. 'בגלל' מופיעה אצל כל הסופרים. 'מפני ה' אינה מופיעה אצל אפלפלד, אלא פעמים ספורות אצל גרוסמן, אצל יהושע ואצל עוז.

שתי מילות הסיבה העיקריות, 'כי' ו'מפני ש', משמשות את הסופרים בכתיבתם באופן הבא: אצל יהושע יש ויתור כמעט מוחלט על 'מפני ש' לטובת 'כי' — בספרו האחד 'מפני ש' אינה מופיעה כלל ועלעומתה מופיעה 'כי' 684 פעמים, ובספרו האחר מופיעה 'מפני ש' פעמיים לעומת 285 'כי'. גם אפלפלד מכריע בבחירתו לטובת 'כי' — 413 פעמים 'כי' לעומת 14 פעמים 'מפני ש'. אצל גרוסמן יש העדפה אמנם ל'כי', אולם אין ויתור על 'מפני ש' — בשני הספרים יש 461 פעמים 'כי' ו- 55 פעמים 'מפני ש'. בחירתו של עוז הפוכה משל עמיתו. אצלו נמצאה העדפה ברורה ל'מפני ש' — בשני הספרים מופיעה 'מפני ש' 146 פעמים ואילו 'כי' מופיעה 59 פעמים.

לסיכום, מתוך מבחר של מילות סיבה מצטמצם עוז בחמש עיקריות: 'בגלל', 'מפני ה-', '60' ו'בעקבות' 61. מקבוצת הבחירה של מילות סיבה לפני שם עצם, ו'כי' ו'מפני ש' מקבוצת הבחירה של מילות סיבה לפני משפט. מבין שתי מילות הסיבה השכיחות, 'כי' ו'מפני ש', אנו רואים אצל שלושת הסופרים האחרים העדפה ל'כי' עד כמעט ויתור על 'מפני ש', בעוד עוז דווקא מעדיף את 'מפני ש' על פני 'כי'. אפלפלד אף הוא מצטמצם בארבע מילים מקבוצת הבחירה הראשונה: 'בזכות' — השכיחה ביותר, אחריה 'בגלל' ואחרונה 'מחמת', ובשתי מילים מקבוצת הבחירה השנייה: 'כי' בשכיחות גבוהה מאוד (98%) ו'מפני ש' במקרים בודדים.

אצל יהושע נמצא שימוש כרוך מילות הסיבה. מקבוצת הבחירה הראשונה מצאנו כי העדפתו היא לפי הסדר הבא: 'בגלל' — השכיחה והדומיננטית ביותר, 'כשל', 'בעקבות', 'מפני ה-', 'בזכות', 'מחמת', 'עקב' ו'הודות ל'. מקבוצת הבחירה השנייה נמצא כי העדפתו בבחירת המילים היא: 'כי' (96.5%), במרחק רב ממנה 'בגלל ש' ולבסוף שתי היקרויות בלבד של 'מפני ש'.

אצל גרוסמן מצאנו שימוש מוגבר במיוחד במילות הסיבה מקבוצת הבחירה הראשונה, לפי הסדר: 'בזכות' (70%), 'בגלל' (11.2%), 'הודות ל' (5.2%), 'בעקבות', 'מחמת' ו'עקב'. בקבוצת הבחירה השנייה אצל גרוסמן מצאנו העדפה ברורה ל'כי' (82%) ואחריה 'מפני ש' ו'בגלל ש'.

60 על השימוש המיוחד שעושה עוז במילות הסיבה 'מפני ה' ו'מפני ש' ראה לעיל.

61 המילה 'בעקבות' מופיעה רק בספר 'אל תגידי לילה'.

ד. מילות התנאי

מתוך קבוצת משפטי התנאי חלקם של משפטי התנאי הקיים הוא הגדול, והיות שעל מנת לזהותם השתמשנו במילת התנאי 'אם',⁶² הרי שבחיפוש זה נכללו רק משפטי תנאי אסינדרטיים. גם משפטי תנאי בטל חיפשנו על פי מילות התנאי הבטל וגם שם זוהו רק המשפטים האסינדרטיים.

השימוש במשפטי התנאי הבטל אצל כל הסופרים אינו רווח במיוחד, וככל זאת נראית העדפה לשתיים ממילות התנאי הבטל — 'לו' ו'אילו'. יחד עם זאת אנו מוצאים אצל אפלפלד שימוש ב'אלמלא' שלא נמצאה אצל שאר הסופרים, וויתור מלא על 'לו'. גרוסמן הוא היחיד שנמצא אצלו שימוש ב'לולא', ועוז הוא היחיד הבוחר מעט ב'לולי'.⁶³

סיכום

ביקשנו לברוק אצל כמה מן הסופרים הבולטים של העברית החדשה את הבחירה במילות הקישור, וקיבלנו תוצאות מגוונות: מצאנו סופרים המגוונים יותר את מילות הקישור מבין קבוצות הבחירה וסופרים המגוונים פחות; מצאנו סופרים הדבקים במילה אחת וזונחים את האחרות וסופרים, כדברי שלזינגר ואבינרי בתחילת המאמר, המנצלים את כל המלאי. באופן יחסי לסופרים בני תקופתו מצטמצם עוז במספר קטן של מילות קישור מכל קטגוריה. כפי שראינו, לא תמיד עולה העדפתו בקנה אחד עם עמיתו, למשל בהעדפת 'מפני ש' על 'כי', 'לולי' על 'לולא'. לעתים בוחר עוז במילה אחת לשימוש בספר אחד ונמנע לחלוטין משימוש בה בספר אחר (אף על פי ששני הספרים נכתבו כמעט באותן שנים), כמו למשל 'בעקבות' ב'אל תגידי לילה', 'אך' ב'פנתר במרתף' ועוד. גם אצל אפלפלד זיהינו הצטמצמות במספר קטן של מילות קישור מכל קטגוריה ובחירת מילות הקישור אצלו מתאימה באופן יחסי לבחירת עמיתו, יהושע וגרוסמן. מעניין לציין כי בחירתו במילת התנאי הבטל 'אלמלא' חריגה יחסית למספר ההיקרויות של מילות הקישור שנמנו אצלו בכלל ושל מילות התנאי הבטל בפרט, בעוד אצל שלושת הסופרים האחרים לא נמנו כלל היקרויות של 'אלמלא'.

יהושע, כדברי אבינרי ושלזינגר לעיל, אכן מנצל את המלאי של מילות הקישור, אך יחד עם זאת דומה לעמיתו במספר היחסי של היקרויותיהן של המילים השכיחות יותר. הוא היחיד המשתמש במילת הוויתור 'חרף'.

המילה הייחודית לגרוסמן היא מילת התנאי הבטל 'לולא', בשאר מילות הקישור הוא בוחר באופן יחסי באופן דומה לעמיתו, יהושע ואפלפלד.

62 מאחר שבדקנו היקרויות של מילות התנאי לא נכללו כאן משפטי תנאי ללא מילות התנאי המקובלות, כמו 'במקרה ש' וכדומה.

63 גם 'לולי' וגם 'לולא' הן מקראיות, וההבדל הוא בכתיב בלבד, למשל: 'לולא חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי' (שופטים יד, יח); 'לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם' (תהילים קכד, א).

להלן נציג טבלאות המתארות את אחוזי השימוש במילת קישור יחסית לקבוצת הבחירה שלה אצל כל הסופרים גם יחד:

הבחירה במילות הניגוד

המילה	אחוז השימוש בה
מילות הניגוד לפני שם עצם	
בהשוואה ל-	0.06%
בניגוד ל-	0.6%
לעומת	0.5%
מילות הניגוד לפני משפט	
אבל	87%
אך	10.5%
ואילו	0.8%
אולם	0.7%
לעומת זאת	0.2%

הבחירה במילות התנאי הבטל

המילה	אחוז השימוש בה
מילות התנאי הבטל	
לו	52%
אילו	48%
מילות התנאי הבטל השלילי	
אלמלא	68%
לולא	15%
לולי	17%

הבחירה במילות הוויתור

המילה	אחוז השימוש בה
מילות הוויתור לפני שם עצם	
על אף	50%
למרות	42%
חרף	8%
מילות הוויתור לפני משפט	
אף על פי ש-	40%
למרות ש-	37%
אף כי	23%

הבחירה במילות הסיבה

המילה	אחוז השימוש בה
מילות הסיבה לפני שם עצם ⁶⁴	
בגלל	68%
בעקבות	13%
בשל	11.5%
מפני ה-	7.5%
מילות הסיבה לפני משפט	
כי	87%
מפני ש-	10%
בגלל ש-	3%

64 בקבוצה זו דירגנו רק את מילות הסיבה שאינן נושאות עמן קונטוציה שלילית או חיובית.

לפי הממצאים שהצגנו, נראה כי הבחירה במילות הקישור אצל הסופרים שבדקנו את יצירותיהם מגלה מגמה של העדפת מילות הקישור הפשוטות והנייטרליות ביותר.⁶⁵ התוצאות של הבחירה המועדפת במילת התנאי הבטל 'אלמלא' הושפעו מבחירתו הייחודית של אפפלד במילה זו המייחדת את כתיבתו. אם נגרע אותה מן התוצאות נקבל גם כאן את המילה הפשוטה יותר, 'אילו' באחוז הגבוה ביותר.

כמו כן ראינו כי הסופרים שומרים על כללי התחביר, גם אם לפעמים הם מפקיעים ממילת הקישור את תכנה לצורך הומור, חידוד, הדגשה וכדומה. הצבענו על מקרים בודדים של שימושים בלתי רגילים במילות קישור ובדקנו שימושים דומים במקורות נוספים.

לשאלת הגיוון שהעלינו בראשית דברינו נראה כי מילות הקישור משמשות את הסופרים בעיקר כמילות תפקוד, ועל כן הם בוחרים על פי רוב באלה, הנטולות משמעויות נלוות כלשהן ומתאימות לקשת רחבה יותר של צירופים. הגיוון בכתיבתם בא לידי ביטוי באוצר המילים: שמות עצם, שמות התואר והפעלים, הנכררים בקפידה רבה ומבטאים בדייקנות ובתבונה את המסר המבוקש. היטיב לתאר את בחירת המילים עמוס עוז בספרו 'סיפור על אהבה וחושך' בתארו את בחירת המילים של מורתו, זלדה:⁶⁶

אהבתי את הדרך שבה הניחה מורה-זלדה מילה ליד מילה: יש שהניחה מילה רגילה אחת, יומיומית, ליד מילה אחרת, גם היא שגורה ונדושה, והנה בצירופן פתאום, מתוך עצם היותן זו ליד זו, שתי מילים רגילות לגמרי שאינן רגילות לעמוד זו אצל זו, כמו רץ ביניהן פתאום איזה זיק חשמלי והרהיב לי את רוחי השוחרת פלאי מילים.

אומנותם של הסופרים היא זו המאפשרת להם לקחת מילים שגורות ונדושות וליצור ביניהן זיק חשמלי, כמו זה שיצרה זלדה. האחרים יגוונו בשימוש במילות הקישור על משמעויותיהן הנלוות ועל תכונות התחביר שהן נושאות עמן על מנת לייפות את דבריהם ולגוון את כתיבתם.

65 מסקנה העולה בקנה אחד עם מחקרים שונים כסגנון המצביעים על מגמת הפישוט הקיימת בעברית הכתובה ומתקדמת עם השנים. ראה על כך: קדרי, תשל"ד, עמ' 471; בן שחר, תשמ"ט, עמ' 335; רוזמרין תשנ"ה, עמ' 99, תשס"ד עמ' 11-13.

66 עוז, 2001, עמ' 334.

רשימת ביבליוגרפיה וקיצורים

- אבינרי, תשכ"ה = י' אבינרי, יד-הלשון, תל-אביב תשכ"ה.
 Avran Z., *Le Style d'Amos Oz — Constantes et Variantes*, Doctorat, = 1998
 institut National des langues et civilisation orientales, Paris 1998
 אור, תשמ"א = מ' אור, "אבל, אלא ואלא ש' כעברית של ימינו" לשוננו מה (תשמ"א),
 עמ' 148-133.
 אור, תשנ"ט = מ' אור, "על הוויתור בעברית בת זמננו", מחקרים בלשון העברית העתיקה
 והחדשה — לכבוד מנחם-צבי קדרי, אוניברסיטת בר-אילן תשנ"ט עמ' 285-304.
 אלון, ע' אלון, "לעניין מילית הניגוד בעברית בת ימינו", בתוך: החוג הישראלי
 של חברי החברה האירופית בלשונות, דברי המפגש השנתי השביעי (1990), עמ'
 11-5.
 אפלפלד, 1995 = א' אפלפלד, עד שיעלה עמוד השחר, תל אביב 1995.
 אפלפלד, א' 1997 = א' אפלפלד, מכרה הקרח, תל אביב 1995.
 בליבוים, תשס"ג = ר' בליבוים, מילות הסיבה; סביבתן הסמנטית-תחבירית ושימושן
 כסמני סגנון, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשס"ג.
 בן-שחר, תשנ"ג = ר' בן שחר, "לשון דיבור ולשון כתב בסיפורת", העברית שפה חיה,
 קובץ מחקרים על הלשון בהקשרים החברתיים-תרבותיים, עורכים: ע' אורן, ר'
 בן-שחר, וג' טורי, חיפה תשנ"ג.
 גרוסמן, 1991 = ד' גרוסמן, ספר הדקדוק הפנימי, תל אביב 1991.
 גרוסמן, 1994 = ד' גרוסמן, יש ילדים זיג-זג, תל אביב 1994.
 גרץ, תשמ"ב = נ' גרץ, הסיפורת העברית בשנות השישים, האוניברסיטה הפתוחה
 תשמ"ב, יחידות 2-3-6.
 דסקל, וכתריאל, 1977 = Dascal M. and Katriel, T. "Between Semantics and
 Pragmatics: The Two Types of 'but' — Hebrew 'Aval' and 'Ela'", *Theoretical
 Linguistics*, Vol. 4, 1977, pp. 143-172.
 דסקל, וכתריאל, 1984 = Dascal M. and Katriel T., "What Do Indicating Devices
 Indicate?", *Philosophy and Rethoric*, Vol. 17, No. 1, 1984, pp. 1-15.
 וייסמן, תש"ס = ה' וייסמן, הכותרת כיחידת טקסט: עיון תחבירי, סמנטי ופרגמטי
 בכותרות של נתן זך, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר — אילן תש"ס.
 יהושע, 1994 = א"ב יהושע, השיבה מהודו, תל אביב 1994.
 יהושע, 1997 = א"ב יהושע, מסע אל תום האלף, תל אביב 1997.
 לבנת ויצבי, תשס"ב = ז' לבנת וא' יצבי, "קשר הסיבה כ"י בלשון הדבורה והכתובה:
 מאפיינים סמנטיים, פרגמטיים וטקסטואליים" בלשונות עברית 50-51 (תשס"ב),
 עמ' 65-51.
 לנדאו, תשנ"ט = ר' לנדאו, "אבל ו'אלא ש' כסיפורי ילדים", מחקרים בלשון העברית

- העתיקה והחדשה — לכבוד מנחם-צבי קדרי, אוניברסיטת בר-אילן תשנ"ט, עמ'
 366-356.
 מוצ'ניק, תש"ן = מ' מוצ'ניק, "הבחירה במילות השעבוד ובמילות האיחוי בעיתונות",
 דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות (תש"ן), עמ' 163-157.
 מרכוס, תשנ"ז = י' מרכוס, אפקטים קומיים וסטיריים בראי הלשון — עיונים בסיפורת
 העברית החדשה, עבודת ד"ר, אוניברסיטת בר-אילן תשנ"ז, רמת-גן.
 עבאדי, תשמ"ו = ע' עבאדי, "איחוי ושעבוד מעבר לגבולות המשפט", דברי הקונגרס
 העולמי התשיעי למדעי היהדות (תשמ"ו), עמ' 100-39.
 עבאדי, תשמ"ז = ע' עבאדי, "אבל בהשוואה לאלא — תיאור לוגי ופרגמטי", לשוננו
 נא (תשמ"ז), עמ' 100-95.
 עוז, 1965 = ע' עוז, ארצות התן, רמת גן 1965.
 עוז, 1971 = ע' עוז, עד מוות, תל אביב 1971.
 עוז, 1989 = ע' עוז, ארצות התן, תל אביב 1989.
 עוז, 1994 = ע' עוז, אל תגידי לילה, ירושלים 1994.
 עוז, 1995 = ע' עוז, פנתר במרתף, ירושלים 1995.
 עוז, 1999 = ע' עוז, אותו הים, ירושלים 1999.
 פרוכטמן, תש"ן = מ' פרוכטמן, לשונה של ספרות, הוצאת רכס תש"ן.
 פרוכטמן, תש"ס = מ' פרוכטמן, לומר זאת אחרת — עיוני סגנון ולשון בשירה העברית
 בת-ימינו, באר שבע תש"ס.
 קדרי, תשל"ד = מ"צ קדרי, "בדיקה תחבירית-סמנטית לקביעת גבולותיהן של תקופות
 בלשון העברית (מכל מקום)", ספר חנוך ילון, רמת גן תשל"ד, עמ' 498-471.
 רבין, תשנ"ט = ח' רבין, "לחקר העברית הספרותית החדשה", חקרי לשון — אסופת
 מאמרים בלשון העברית ובאחיותיה, עורכים מ' בר-אשר וכו' דן, ירושלים תשנ"ט,
 עמ' 390-377.
 רוזמרין, תשנ"ה = ס' רוזמרין, תמורות בלשון הספרות העברית בתקופה שבין שנת 1965
 לבין שנת 1975 — דגם מייצג על-פי השוואת שני הנוסחים של 'ארצות התן'
 לעמוס עוז, עבודת מ"א, אוניברסיטת בר-אילן תשנ"ה.
 רוזמרין, תשס"ד = ס' רוזמרין, מבני תחביר ותבניות שיח: עיון סגנוני בלשוננו של עמוס
 עוז, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן תשס"ד.
 רשף, תשס"ד = י' רשף, הזמר העברי בראשיתו, ירושלים תשס"ד.
 שגיא, תשנ"ו = ח' שגיא, "אבל מקביעות לניידות", לשוננו נט (תשנ"ו), עמ' 335-313.
 שלזינגר, תש"ס = י' שלזינגר, "רטוריקה של ימין ושמאל בכתיבה הפובליציסטית",
 ספר רפאל ניר — מחקרים בתקשורת בכלשונות ובהוראת לשון, ירושלים תש"ס,
 עמ' 318-305.
 שלזינגר, תש"ס = י' שלזינגר, לשונות העיתון, הוצאת אוניברסיטת בן-גוריון תש"ס.